

УДК [94 : 325.3] (438 : 267) «1918/1939»

**«ЗАВТРА НА МАДАГАСКАР!»:
ПОЛЬСЬКІ КОЛОНІАЛЬНІ ПЛАНИ В ІНДІЙСЬКОМУ ОКЕАНІ****Іван Петричак**

Львівський національний університет імені Івана Франка
Україна, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: ivanpom@meta.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4479-7213>

Стаття присвячена аналізу польсько-французьких переговорів навколо проблеми заселення острова Мадагаскар єврейським елементом. Увага акцентується на декількох моментах: проблеми єврейської еміграції з польських земель, місце Мадагаскару у колоніальних планах польського уряду та реакція польського суспільства на можливість створення колоній на африканському острові. У контексті того, що Мадагаскар був французькою колонією, то значне місце у статті займає процес переговорів між французьким і польським урядами, який базується на основі архівних відомостей Міністерства закордонних справ Польщі.

Ключові слова: польське МЗС, єврейська еміграція, Мадагаскар, польсько-французькі переговори, Морська і колоніальна ліга (МіКЛ), польська преса

На даному етапі розвитку вітчизняної науки польсько-французькі перемовини щодо колонізації Мадагаскару не досліджувались взагалі. Тому основною метою роботи є висвітлення процесу переговорів між Францією та Польщею щодо можливого переселення польських громадян єврейського походження на Мадагаскар, характеристика практичних намагань утворення польських поселень на острові, прослідкувати за реакцією польського суспільства щодо даної проблеми.

Серед польських дослідників слід виділити Збігнева Буйкевича [12] та Михайла Ярнецького [26], які присвятили свої дослідження проектам польської колонізації Мадагаскару. Фрагментарно описує дану проблему Марек Арпад Ковальський, який подає загальний огляд польсько-французьких переговорів. Щодо українських дослідників, то слід виділити працю Степана Качараби [48], яка присвячена еміграції євреїв зі Сх. Галичини. Хоча власне проблемі «Мадагаскарського проекту» уваги у цій праці не приділено, однак робота важлива тим, що у ній подано загальні статистичні дані єврейського населення Польщі.

Вагоме місце серед джерел до висвітлення цієї проблеми посідають спогади Аркадія Фідлера [21] та Мечислава Лепецького [32], які перебували зі спеціальними місіями на острові. Також інформативним джерелом є преса різних політичних спрямувань («Газета польська», «Ранковий кур'єр», «Варшавський народний денник»), єврейські газети («Наш огляд» та «Хвіля») та преса Морської і колоніа-

льної ліги («Море», «Морські та колоніальні справи», «Море та колонії»).

Для європейців Мадагаскар був відкритий у 1504 р. португальськими мореплавцями, однак до XIX ст. цими землями практично ніхто не цікавився. У 1787 р. на території острова виникла сильна та централізована держава Імерина, правителі якої розпочали процес об'єднання країни навколо малагасійської етнічної групи мерина [20, р. 186]. За правління короля Радами I (1793-1828 рр.) практично весь острів був підкорений державою Імерина. Однак існувала постійна зовнішня загроза від європейських держав, які у XIX ст. розпочали активно колонізувати африканський континент. Мадагаскар став сферою зацікавлення Франції, яка на противагу британським територіальним захопленням у Занзібарі намагалась взяти під свій контроль острів. Внаслідок двох франко-малагасійських воєн (1883-1896 рр.) територія Мадагаскару була повністю окупована французами, держава Імерина втратила свій суверенітет і перетворилася на протекторат Франції, а з 1897 р. острів отримав статус колонії [47, с. 21].

Перші польсько-мадагаскарські контакти датуються другою половиною XVIII ст. та пов'язані з особистістю Моріца Беньовського. Детальна характеристика життя та діяльності М. Беньовського викладена у праці Едварда Кайданського «Таємниця Беньовського» [27].

Історія М. Беньовського знайде своє відлуння у міжвоєнній Польщі, яка у 1930-х роках намагалась аргументувати світовій спільноті

своє право на колонізацію Мадагаскару [30]. Одним з таких аргументів стане польське походження М. Бенювського, який був королем острівної держави. Польський уряд намагався використати Мадагаскар як місце, куди можна було б виселити євреїв з території своєї держави.

Міжвоєнна Польща характеризувалась етнічною строкатістю свого населення, оскільки тут окрім поляків проживали українці, німці, євреї. Останні займали помітне місце з демографічної точки зору. Так, згідно з переписом 1921 р. у Польщі проживало 2845 тис. євреїв, що становило понад 10% всього населення [43, s. 186]. Перед Другою світовою війною кількість євреїв збільшилася до 3,3 млн. Поряд із США і СРСР Польща була найбільшим осередком єврейського населення у світі [12, s. 51]. Більшість євреїв були зайняті у промисловому виробництві, сфері торгівлі та комунікації, тоді як у сільському господарстві їхній відсоток був значно меншим. Як зазначає український дослідник еміграції Степан Качараба: «Усе це зумовило низку суперечностей між професійною структурою євреїв та економічною структурою Польської держави і привело до появи господарського антисемітизму та пауперизації єврейського населення, сконцентрованого в невиконавчій сфері» [48, с. 119]. За підрахунками польського дослідника єврейської проблематики Яна Земінського, «надлишок» євреїв у Польщі становив близько 1 млн. чоловік. Сюди він відніс ту частину єврейського населення, яка була позбавлена нормальних умов існування [44, s. 23].

Після травневого перевороту та приходу до влади Ю. Пілсудського польський уряд намагався владнати проблему євреїв завдяки Лізі Націй. Польські дипломати неодноразово висували на форумі питання відбудови єврейської держави у Палестині [14, s. 219].

У внутрішній політиці польський уряд намагався максимально вирішити демографічну ситуацію, що було одним із завдань санації. Велика кількість євреїв продовжувала емігрувати, але це не становило окремої проблеми. Єврейська еміграція розглядалась польською владою як частина загальної еміграції з Польщі [14, s. 221].

Головними керунками еміграції євреїв були заморські країни, зокрема США, куди мігрували у відносно великій кількості. У 1919-1925 рр. з 218 тис. осіб, що мігрували до США, приблизно 133 тис. становили євреї. У той час до Палестини емігрувало всього близько 30 тис. У 1931-1935 рр. кількість єврейських

емігрантів до США знизилась до 6,5 тис. осіб, а до Палестини збільшилася до 52 тис. осіб [12, s. 51]. Дана статистика дає підставу говорити, що єврейське населення бажало залишатись на території Польщі, навіть на противагу тому, що відбувалась активна розмова між польським і британським урядом щодо утворення єврейської держави у Палестині. Після 1935 р. ситуація з переселенням євреїв погіршувалась, оскільки британський уряд ввів ліміт на емігрантів до Палестини [29, s. 88].

Така ситуація викликала антисемітські настрої серед корінного польського населення. Становище погіршувало й те, що Польща на середину 1930-х років була перенаселеною країною, що потребувала зменшення кількості населення. Особливо відчутно антисемітизм почав проявлятися після смерті маршала Ю. Пілсудського. Новий уряд поставив перед польським МЗС завдання опрацювати плани виселення частини євреїв з Польщі. Так, у кінці 1935 р. Юзефом Беком була утворена спеціальна робоча група під керівництвом Вітольда Томіра Дриммера, що повинна була вирішити проблему євреїв [18, s. 56]. Також, аналізом еміграційних можливостей євреїв займався Ян Зарихта, що був керівником Відділу еміграційної політики при МЗС та Ян Вагнер, який був його заступником.

У січні 1936 р. в контексті дискусії щодо виступу Ю. Бека перед комісією закордонних справ сейму посол Леон Сушинський висунув пропозицію, щоб міністр на форумі Ліги Націй «розширив» питання єврейської еміграції з Польщі [12, s. 55]. «Розширення» стосувалось того, що еміграція повинна скеровуватись не тільки до Палестини, а й до усіх інших можливих територій. Це стало наслідком того, що євреї активно пропагували ідею створення поселень в Аргентині, Уганді, Анголі та Біробіджані [19, s. 3]. З такою ініціативою виступили також сенатори Войцех Ростворовський і Януш Францішек Радзивіл на лютневій дискусії 1936 р. над бюджетом Міністерства внутрішніх справ у бюджетній комісії сенату. Сенатор В. Ростворовський вказував, що єврейське питання потребує негайного вирішення, оскільки надмірна кількість євреїв може призвести до етнічних конфліктів. Також, сенатор акцентував увагу на можливості переговорів з американськими й англійськими євреями, які могли б допомогти фінансово у вирішенні даної проблеми [40, s. 8].

Тим часом у сеймі все активніше обговорювали проблеми національних меншин, зокрема відбувалися виступи єврейських представ-

ників, які активно критикували уряд за бездіяльність на тлі наростання антисемітських настроїв. З іншої сторони представники влади намагалися вирішити проблему єврейського перенаселення завдяки різкому підйому антисемітизму. Так, у червні 1936 р. прем'єр Феліціан Славой-Складковський встановив новий керунок навколо проблеми єврейської меншини. На засіданні сейму він різко виступив з критикою єврейських вимог і закликав до внутрішньої економічної війни з єврейським елементом [12, s. 56].

Попри наростання внутрішнього конфлікту навколо єврейської меншини, польське МЗС намагалось вирішити проблему на засіданнях Ліги Націй. Виступи А. Гітлера навколо колоніальних проблем, внесення санкцій щодо Італії, яка здійснила агресію в Ефіопії, дали можливість Ю. Беку втрутитися у питання розподілу колоніальних володінь. 19 вересня 1936 р. на засіданні Ліги Націй Ю. Бек виступив з пропозицією входження польського представника до мандатної комісії [29, s. 240]. Перед засіданням Економічної комісії Ліги Націй міністр дав завдання польським делегатам максимально вплинути на рішення комісії щодо надання доступу до нових сировинних придатків і можливості колонізаційної еміграції для Польщі. 5 жовтня на засіданні Економічної комісії віце-міністр торгівлі та промислів Адам Рос представив колоніальні стремління Польщі, у контексті чого звернув увагу на проблему єврейської меншини [26, s. 91]. Наступного дня на засіданні політичної комісії Ліги Націй щодо мандату над Палестиною виступив польський представник Т. Комарницький. У своєму виступі він запропонував Мадагаскар, як «найкращий терен для єврейської акції осадництва» [39, s. 815-816], однак розглядав й інші території, як можливі для переселення євреїв. Також Т. Комарницький описав проблему єврейської меншини не тільки у Польщі, а й по всій Центрально-Східній Європі, що потребує негайного вирішення.

Друга половина 1930-х років позначилась активною фазою у втіленні колоніальних устремлінь Польщі. У зв'язку з дискусією на форумі Мандатної комісії Ліги Націй про перерозподіл колоній, польський уряд намагався максимально скористатись цим й отримати у перспективі також колоніальний наділ. Після «ліберійської авантюри» МЗС звернув увагу на французький Мадагаскар, як можливу територію для переселення польських євреїв.

Слід зауважити, що польський проект виселення євреїв до Мадагаскару не був єдиним.

Вперше переселити євреїв на африканський острів запропонував німецький філософ та орієнталіст Пауль де Лагард у 1885 р. у публікації «Про найближчі обов'язки німецької політики» [42, s. 203]. Після Першої світової війни у всіх провідних європейських країнах почали активно обговорювати питання переселення євреїв до Мадагаскару. Існували британський, французький, бельгійський, голландський, німецький і польський проекти виселення [24, s. 282].

Про початок франко-польських контактів у контексті колоніальних питань потрібно говорити з 1921 р. Переговори велися між представниками МіКЛ та французьким Інститутом колоніальної агрономії. Так, Казимир Верхаловський зі своїх розмов з професором Яном Дибовським¹ зазначає: «Професор порушив у французькому міністерстві питання виділення для нас частини німецьких колоній. Про мандат і мови не було. Професор запропонував долучитись до мадагаскарського плану, на що я відповів негативно, оскільки це французька колонія» [1, k. 21-23].

У 1928 р. член МіКЛ Казимир Глуховський писав: «Як відомо всім, Франція порушила сама питання співпраці з Польщею на терені своїх колоній. Знаємо про пропозицію щодо Мадагаскару» [25, s. 27]. Таким чином, переговори певні велися про спільну співпрацю на Мадагаскарі, але вони не привертали увагу владних кіл, однак вже у кінці 1920-х років ситуація змінилася.

Представники МіКЛ продовжували все активніше обговорювати можливість створення своїх колоній на основі підмандатних французьких територій. Так, у 1930 р. професор економіки Здіслав Людкевич та історик Антоній Жабко-Потоповіч дали широку характеристику Мадагаскару: детально описано кліматичні умови, рельєф, найбільш придатні райони для поселення, побут місцевого населення [35]. Дослідники зазначають: «Від Франції можна було би отримати доступ до однієї з колоній таким чином, щоб формально вона контролювалась французами, але з умовою, що поляки будуть господарями» [35, s. 208]. Далі вказується, що Мадагаскар є найбільш прийнятним тереном для польської колонізації.

У звіті з діяльності МіКЛ за час від 1 квітня 1932 р. по 1 квітня 1933 р. знаходиться коротка інформація про те, що політично-

¹ Ян Дибовський – французький агроном, ботанік і мандрівник польського походження. Засновник Інституту колоніальної агрономії у Парижі. Представник французького Міністерства колоній.

господарська секція колоніального відділу опрацювала матеріали, які були надані спеціальною комісією після переговорів з Французьким колоніальним інститутом [11, s. 193]. Як зазначає Т. Бялас, у цьому звіті не подано жодної конкретики щодо франко-польської колоніальної співпраці [11, s. 193]. Швидше за все, переговори велися стосовно скерування до Французької Північно-Західної Африки некваліфікованих польських робітників. Про це можна судити з того, що часто дана тематика була предметом обговорення польського консула у Марселі з МіКЛ [3, k. 157]. На цьому намагання МіКЛ нав'язати колоніальну співпрацю з Францією закінчилися.

Після 1933 р. головним ініціатором відновлення польсько-французьких переговорів щодо колоніального питання стало МЗС Польщі, а МіКЛ відіграла другорядну роль.

Попри всі старання польського уряду та МіКЛ імпульс до відновлення польсько-французьких переговорів дали саме французи. Так, міністр колоніальних справ Марсель Моутет в інтерв'ю для місцевої газети сказав, що Франція готова відкрити свої колонії для майбутнього переселення євреїв, а особливо, що стосується єврейської меншини у Центрально-Східній Європі [10, k. 9]. У Польщі, як і громадськість, так і владні кола такі слова сприйняли з ентузіазмом. Так, польський посол у Парижі Юліуш Лукашевич у розмові з міністром зв'язку та інформації Георгом Манделем вказував на можливість польського осадництва на Мадагаскарі. Питання єврейського виселення розглядалося у контексті перетворення острова на польську колонію [26, s. 92]. Власне, з цього моменту потрібно говорити про ширше бачення польським МЗС майбутнього статусу Мадагаскару. Польський уряд намагався отримати мандат на острів, перетворивши його на свою колонію.

У жовтні 1936 р. представник світового конгресу євреїв Марек Ярблум провів розмову з М. Моутетом щодо можливості єврейської еміграції до французьких колоній, зокрема Мадагаскару. Генеральний губернатор Мадагаскару Леон Кайла погодився на переселення декількох єврейських родин, що мало стати початком еміграційної акції [12, s. 100]. Однак він вимагав, аби єврейськими переселенцями займалися фінансово спроможні еміграційні компанії, оскільки місцевий бюджет не зможе отримувати значну кількість осадників.

Такі дії французької адміністрації дали можливість Ю. Беку активніше діяти у плані колонізації Мадагаскару. Так, у травні 1937 р. на

острів була відіслана спеціальна місія під керівництвом експерта еміграційних справ Мечислава Богдана Лепецького. Як зазначає сам М. Лепецький, перед ним стояло завдання визначити придатність острова для майбутньої колонізації. Далі пише, що «район Айканзінани міг би підійти для осадництва 7 тис. родин» [32, s. 233]. Кожна родина повинна була отримати приблизно 30 тис. франків кредиту на 15 років, що дозволило б розвинути власне господарство. Однак, першочергова проблема виникла з фінансуванням самої акції переселення. Польський уряд погодився виділити 25 млн. злотих, але цього не було достатньо. Надія була на те, що французи допоможуть фінансово, але це зустріло спротив у громадській думці Франції [29, s. 247].

Тим часом, для заспокоєння атмосфери навколо колонізації Мадагаскару представник Міністерства колонії Франції зазначив, що «надії деяких держав на масову евакуацію єврейського населення є цілком безпідставними» [41, s. 6]. Стосовно реакції французьких владних кіл прослідковується певна незрозумілість. З одної сторони політичні інституції висунули самі пропозицію заселення їхніх колоній євреями, з іншої – коли поляки запропонували конкретні дії, то французький політикум не дав конкретної відповіді. На нашу думку, причиною цього було те, що польське МЗС все частіше акцентувало увагу на колоніальних стремліннях щодо Мадагаскару.

Польське МЗС не обмежилось місією М. Лепецького та його висновками, і відіслало до Мадагаскару Аркадія Фідлера¹. Головним завданням виправи було написання книги, яка б пропагувала еміграцію до Мадагаскару [22] та рапорт з перебування на острові. Також, у першій половині 1938 р. перебувала на острові журналістка «Поранного кур'єра» Моніка Закревська, яка залишила звіт для МЗС [12, s. 104]. Власне, ці три виправи стали основою для формулювання польського плану заселення Мадагаскару.

Зацікавлення Польщею колоніальними проблемами, у тому числі планом виселення євреїв, не могли не викликати реакції на міжнародній арені. Як зазначає Михайло Ярнецький, гітлерівська Німеччина уважно спостерігала за діями поляків на Мадагаскарі, Велика

¹ Аркадій Фідлер – польський мандрівник, журналіст і письменник. Здійснив близько 30 подорожей у різні куточки світу. Автор багатьох праць, метою яких була пропаганда переселення частини польського населення в екзотичні країни Африки та Пд. Америки. Найвідоміші праці: «На Амазонці», «Риби співають в Укаялі», «Ріо-де-Оро», «Острів Робінона», «Оріноко» й інші.

Британія мала проблеми у Палестині, а африканський острів міг стати можливим вирішенням проблеми, США цікавив польський план, оскільки там проживала сильна та велика єврейська спільнота [26, s. 95].

До більш конкретних розмов дійшло на переломі 1937-1938 рр. У рапорті торгової ради при посольстві у Парижі щодо проекту польської колонізації північної частини Мадагаскару від 23 листопада 1937 р. зазначається, що «Франція готова до тісної співпраці з польським урядом у колонізації Мадагаскару польським елементом» [4, k. 125]. Також у рапорті вказується, що французьке Міністерство колоній зробить все, аби допомогти максимально у здійсненні польського плану колонізації, однак він має бути добре підготовленим, щоби можна було стримувати «атаки французької громадськості» [4, k. 125]. У зв'язку з антипольською кампанією у французькій пресі уряд МіКЛ в інструкції до свого співпрацівника у Парижі К. Ковнацького вказував на максимальну агітаційну роботу, яка б позитивно змальовувала польський план колонізації острова [8, k. 26].

У контексті візиту до Польщі французького міністра закордонних справ Івона Дельбоса 6 грудня 1937 р. Ю. Бек висунув пропозицію економічної співпраці у французьких колоніях і можливість еміграції на ці терени. За кілька днів до приїзду міністра польський консульський департамент МЗС підготував основні пропозиції щодо колоніальних прагнень Польщі, які мав представити Ю. Бек [5, k. 2]. Слід зазначити, що І. Дельбос під часи розмови з Ю. Бекком не відкидав можливості польсько-французької господарської й економічної співпраці, однак наголосив на тому, що потрібно відмовитись від пропагування ідеї виселення євреїв на Мадагаскар [5, k. 136].

Такі відповіді І. Дельбоса дали можливість польському МЗС скерувати русло для майбутньої роботи у колоніальних питаннях. По-перше, французький уряд обіцяв підтримку Польщі на форумах Ліги Націй щодо перегляду колоніальних мандатів. По-друге, у такій ситуації Польща могла претендувати на колоніальні наділи рівно як і Німеччина. По-третє, французи обіцяли широку економічну співпрацю на території своїх колоній [2, k. 23]. Активно про колонізацію Мадагаскару говорили представники МіКЛ на сторінках власної преси. Тим часом, французька громадськість зустріла масову пропаганду МіКЛ різко негативно й антипольська кампанія у пресі набула ширших розмахів. До того ж, французький по-

сол у Варшаві Леон Ноель був противником надання колоній для Польщі, ще й з французьких підмандатних територій [12, s. 112]. У часі приготування акції осадництва на Мадагаскарі Л. Ноель став основним організатором антипольської кампанії у пресі не тільки французькій, а й мадагаскарській. Як зазначає польський дослідник колоніалізму Збігнєв Буйкевич, малагасійська преса вимагала від французького уряду цілковитої блокади польських почи-нань, через що МЗС змушене було припинити підготовку до колонізації Мадагаскару та будь-які розмови з французькими дипломатами щодо колоніальних прагнень.

1938 р. позначився цілковитим мовчанням стосовно колонізаційної акції на Мадагаскарі. Антипольська кампанія у пресі продовжувала тривати. А. Фідлер зі своїх розмов у МЗС після повернення з Мадагаскару зазначав, що запал урядовців щодо колонізації острова поступово зникав [22, s. 276]. Відділ еміграційної політики консульського департаменту МЗС вказував: «Польща розуміє, що колоній у суверенне керівництво нам ніхто не дасть. Тому просить про надання колонії для переселення. В контексті цього такою можливістю міг би бути Мадагаскар» [6, k. 1-5].

Навесні 1938 р. польська та німецька преса писала про те, що вже укладено польсько-французьку угоду щодо переселення 30 тис. польських євреїв на о. Мадагаскар. Німецькі газети твердили, що це питання узгодили міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек і прем'єр-міністр Франції Леон Блюм.

Працівник МЗС Віктор Томір Дриммер, який займався справою організації еміграції євреїв із Польщі, згадував: «У 1938 р. я скликав велику конференцію, на котру запросив усі єврейські організації. Одноставно всі прийшли до висновку, що потрібно шукати різних доріг для єврейської еміграції, котра необхідна» [45, s. 57]. Наслідком роботи конференції стало створення Єврейського еміграційно-колоніального комітету, який профінансував уряд, надавши 5 млн. злотих.

Ідея про переселення польських євреїв за межі Польщі була внесена до великої польсько-німецької угоди, з ініціативою укладення котрої Третій Райх виступив наприкінці 1938 р. Згідно зі спогадами польського посла у Берліні Юзефа Ліпського, котрий зустрічався 24 жовтня 1938 р. із Йоахімом фон Ріббентропом, «усунення будь-якого тертя» між Польщею та Німеччиною (Gesamtlösung) мало включати вирішення питання приналежності Данціґа (Гданська), створення суходільного

транспортного коридору до Східної Пруссії, спільної політики щодо СРСР, а також «співпрацю між Німеччиною та Польщею в справі колоній та єврейської еміграції з Польщі» [15, s. 175].

Польський уряд також сподівався, що проблема єврейської еміграції вирішиться на конференції у м. Ев'ян, яка відбулася 5-16 липня 1938 р. Ю. Бек намагався максимально вплинути на дипломатів, щоб тема переговорів не тільки обмежувалась проблемою єврейських біженців з Австрії та Німеччини [9, k. 42]. Фактично, на конференції головували представники Великої Британії, які не взяли до уваги польські пропозиції щодо врегулювання ситуації з єврейськими біженцями та проблем єврейської еміграції з польських земель. Крім того, Польща навіть не була учасником конференції, що негативно зустрілось МЗС.

Польська дипломатія повернулася до теми колонізації Мадагаскару у квітні 1939 р. Так, у листі посла у Парижі до директора консульського департаменту у справі колонізації Мадагаскару вказувалось, що французький уряд намагається розв'язати проблему колонізації району Айканзіни та мають намір до 1940 р. приготувати план його заселення [7, k. 46]. Це дало змогу польському МЗС повернутися до питання колонізації острова. МЗС дало сигнал готовності до польсько-французької співпраці щодо заселення району Айканзіни.

Цього разу французи пішли на співпрацю з польським урядом, про що свідчить звіт аташе посольства Польщі у Парижі для МЗС Стефана Мрожеквича: «Французи зрозуміли, що їм не вистачає фізично людей для заселення теренів Мадагаскару (існували навіть проекти переселення в'єтнамських та яванських емігрантів). Вони погодились здійснити експериментальну переселенську акцію кількістю 100 польських родин» [7, k. 41].

10 червня 1939 р. МЗС видало інструкції для посольства у Парижі щодо питання колонізації французького острова. Суть її полягала у пробному заселенні району Анкайзіни, що мало відбутись протягом двох років [7, k. 38]. Цікаво, що питання єврейського переселення було виключене з переговорів. З вибухом Другої світової війни інструкція так і не була виконана.

Окремої уваги заслуговує місце колонізації Мадагаскару на сторінках періодики, яка активно намагалася висвітлити дану тематику.

Вперше про Мадагаскар згадують на сторінках періодики МіКЛ, а саме: місячник «Море та

«Морські та колоніальні справи» і «Море та колонії». У 1929 р. член МіКЛ Леон Бульовський, який перебував на острові з метою дослідження умов для можливої колонізації зазначав, що поляки цілком можуть сподіватись на переселенську акцію, оскільки територія Мадагаскару потребує людського ресурсу [13, s. 27]. Матеріал цікавий тим, що автор подає багато фотографій, які розкривають різні галузі життя місцевого населення.

Етнографічні дані й антропологічні описи подає французький полковник Емануель де Мартоне у розширеній публікації, яка присвячена дослідженню місцевих племен [16]. Автор був учасником французької військової місії до Африки, а у 1929 р. відвідав Варшаву, де й виголосив свій звіт перед представниками Морської і річкової ліги [37, s. 96].

Після 1930 р. друковані органи МіКЛ практично не згадують про Мадагаскар, оскільки активно проводились переговори щодо можливою колонізації земель у Ліберії й Абіссинії. До питання заселення Мадагаскару преса повертається у 1937 р. після відвідання Варшави міністром І. Дельбосом. Активно публікувались звіти М. Лепецького, який перебував на острові. Так, протягом 1937 р. на сторінках «Морських та колоніальних справ» і «Моря» з'являється низка його публікацій. У статті «Людність Мадагаскару» автор описує етнічне походження місцевого населення та його звичаї [31, s. 65]. Дещо пізніше у публікації «Столиця Мадагаскару» [33, s. 15-16] М. Лепецький характеризує історичний розвиток острова, згадує про малагасійську літературу, описує саме місто Антананаріву. Власне ці публікації і стали основою майбутньої книги «Мадагаскар: країна, люди і колонізація», що вийшла у 1938 р. [32].

Окрім преси МіКЛ слід виділити і низку інших періодичних видань, які цікавились проблемою виселення євреїв на Мадагаскар. Так, на сторінках «Ранкового кур'єру» з'являється низка публікацій, присвячених перспективам еміграції євреїв з Польщі. Автори статей стверджували, що без фінансової підтримки Франції польський проект заселення на Мадагаскар приречений на фіаско [36, s. 4]. Також, важливу інформацію несе санаційна «Газета польська», яка нейтрально ставилась до проблеми заселення африканського острова. Так, протягом грудня 1936 р. на шпальтах газети з'являється цикл статей польського географа проф. Єжи Лота, який перебував у Мадагаскарі з науковою виправою. Науковець подає характеристику географічних умов острова, описує гос-

подарство та проблеми комунікації, дає короткий історичний нарис [34].

Більш радикальніші гасла були характерні для ендецької газети «Варшавський народний денник». Власне, через низку публікацій газети розпочалася гостра дискусія серед польського суспільства щодо проблеми переселення євреїв, а саме: «Євреїв на Мадагаскар!» [38, s. 2] та «Ми зробимо все, аби євреїв заставити до еміграції» [17, s. 4]. Дані гасла негативно сприйняла єврейська преса Польщі, зокрема друкований орган сіоністської групи Ель-Лівот «Наш огляд» [28, s. 172]. Крім того, на шпальтах газети активно описується процес переговорів між польським і французьким урядами, автори критикують антисемітські заклики політичних сил правого спрямування [46, s. 3]. Також, деякі відомості щодо можливості переселення євреїв на Мадагаскар подаються на сторінках газети львівських євреїв «Хвіля». Однак, інформація містить оглядовий характер і, здебільшого, автори повідомлень описували польсько-французькі переговори [23, s. 1].

ВИСНОВКИ. Мадагаскар так і не став тереном, куди поляки намагалися виселити євреїв, оскільки міжвоєнна Польща не могла конкурувати з колоніальними метрополіями, зокрема Францією. Друга половина 1930-х років позначилась активною фазою у польсько-французьких переговорах щодо колонізації острова. Слід відзначити те, що після 1935 р. Мадагаскар для польського МЗС починає відігравати значення не тільки території для переселення євреїв, а й можливою колонією для заселення польським елементом. Попри всі сподівання польських урядовців і представників МіКЛ, острів зберіг свій статус у складі Франції. Причини поразки Польщі слід шукати й у негативному ставленні місцевого та французького населення щодо можливої переселенської акції. Крім того, гостра дискусія виникла й у середині польського суспільства, яке по-різному сприймало дану проблематику. Французький уряд відновив переговори з Польщею у середині 1939 р., однак початок Другої світової війни зупинив процес перемовин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Archiwum Akt Nowych (AAN). Konsulat RP w Marsylii. sygn. 464.335 (Emigracja (obywateli polskich) do kolonii (francuskich i do Abisynii – możliwości, przebieg. Współpraca Konsulatu z Ligą Morską i Kolonialną. Raporty konsulatów RP w Algierze, Casablance, Marsylii i Agencji Konsularnej RP w Bejrucie). 295 k.
2. AAN. Ambasada RP w Berlinie. sygn. 474.424 (Polityka kolonialna Niemiec. Raporty placówek polskich, wydawnictwo «Germany's Claim to Colonies» i kwartalnik «Sprawy Morskie i

Kolonialne»). 286 k.

3. AAN. Ministerstwo spraw zagranicznych. sygn. 322.9995 (Sprawy finansowe Wydziału Polityki Emigracyjnej oraz Międzynarodowego Towarzystwa Osadniczego. Zestawienia, notatki, korespondencja). 164 k.
4. AAN. MSZ. sygn. 322.3827 (Francja. Stosunki handlowe z Polską. Korespondencja, raporty). 199 k.
5. AAN. MSZ. sygn. 322.9593 (Współpraca polsko-francuska na terenie francuskich posiadłości zamorskich, głównie w Afryce. Wymiana handlowa Polski z koloniami francuskimi. Referaty, artykuły, instrukcja, raporty, druk, notatki). 146 k.
6. AAN. MSZ. sygn. 322.9741 (Polska akcja propagandowa w sprawach kolonialnych za granicą. Raporty, instrukcja i korespondencja Ligi Morskiej i Kolonialnej, druki). 60 k.
7. AAN. MSZ. sygn. 322.9768 (Madagaskar. Negocjacje z rządem Francji w sprawie polskiej kolonizacji oraz wymiany handlowej. Podróż A. Fiedlera. Raporty, korespondencja, notatki, pokwitowania). 64 k.
8. AAN. MSZ. sygn. 322.9848 (Liga Morska i Kolonialna. Akcja propagandowa w dziedzinie kolonialnej za granicą. Raporty, korespondencja, okólniki, zestawienie, biuletyny). 172 k.
9. AAN. MSZ. sygn. 322.9906 (Możliwości kolonizacji żydowskiej na Bliskim Wschodzie i w Ameryce Południowej. Stanowisko rządu RP i organizacji żydowskich.) 166 k.
10. AAN. MSZ. sygn. 322.9929 (Emigracja żydów do kolonii francuskich. Wycinki i sprawozdanie prasowe). 10 k.
11. *Białas T.* Liga Morska i Kolonialna. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1983.
12. *Bujkiewicz Z.* Aspiracje kolonialne w polityce zagranicznej Polski w okresie międzywojennym. Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe, 1998. 167 s.
13. *Bulowski L.* Madagaskar jako teren kolonizacyjny // *Morze.* 1929. Zeszyt 9-10. S. 27.
14. *Chojnowski Andrzej.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939 // *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.* Wrocław: Ossolineum, 1979. 262 s.
15. *Cyprian T., Sawicki J.* Agresja na Polskę w świetle dokumentów. Warszawa: 1946. T. 1. 282 s.
16. *De Martonne E.* Madagaskar // *Morze.* 1930. Zeszyt 5. S. 23-28.
17. *Dlaczego musimy zwalczać wolny zawody żydowskie //* *Warszawski Dziennik Narodowy.* 1937. Nr. 25 B. 25 stycznia. S. 4.
18. *Drymmer W.T.* Zagadnienie żydowskie w Polsce 1935-1939 // *Zeszyty Historyczne.* Paryż, 1968. Zeszyt 13. S. 55-75.
19. *Dyskusja nad expose p. Ministra Beka //* *Nasz Przegląd.* 1936. Nr. 17. 17 stycznia. S. 3.
20. *Ellis S., Randrianja S.* Madagascar – a short history. London: Hurst and Company, 2009. 316 p.
21. *Fiedler Arkady.* Jutro na Madagaskar. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze «Rój», 1940. 279 s.
22. *Fiedler Arkady.* Wiek męski zwycięski. Warszawa, 1976. 340 s.
23. *Francuskie tereny kolonizacyjny //* *Chwila.* 1937. Nr. 6404. 17 stycznia. S. 1.
24. *Gigilewicz E.* Madagaskar projekt // *Encyklopedia «Białych Płam».* – Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005. T. 19. S. 279-293.
25. *Głuchowski K.* Akcja kolonialna Ligi Morskiej i Rzecznej // *Morze.* 1928. Nr. 12. S. 27.
26. *Jarnecki M.* Madagaskar w polskich koncepcjach i planach kolonialnych // *Sprawy narodowościowe.* Poznań-Warszawa, 2006. Zeszyt 28. S. 89-102.
27. *Kajdański E.* Tajemnica Beniowskiego: odkrycia, intrygi, fałszerstwa. Warszawa: Volumen, 1994. 486 s.
28. *Kmieciak Zenon.* Prasa polska w latach 1864-1918. Warszawa: PWN, 1976. 360 s.
29. *Kołodziej E.* Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918-1939: studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej. Warszawa: Książka i Wiedza, 1982. 291 s.
30. *Kuczyński Antoni.* Korzenie i współczesność polskich badań etnologicznych w Afryce // *Etnografia Polska.* Wrocław: Instytut Nauk Politycznych UW, 1994. T. 38. Zeszyt 1-2. Część 2. S. 113-160.
31. *Lepecki M.* Ludność Madagaskaru // *Sprawy Morskie i kolonialne.* 1937. Zeszyt 3-4. S. 65.
32. *Lepecki M.* Madagaskar – kraj, ludzie, kolonizacja. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze «Rój», 1938. 346 s.

33. *Lepecki M.* Stolica Madagaskaru // *Morze*. 1937. Zeszyt 12. S. 15-16.
34. *Loth J.* Madagaskar // *Gazeta Polska*. 1936. Nr. 345, 346, 349, 350. 11, 12, 15, 16 grudnia.
35. *Ludkewicz Z.* Kolonje francuskie jako możliwy teren polskiej emigracji osadniczej // *Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oray Przegląd Emigracyjny*. Warszawa: Nakładem Naukowego Instytutu emigracyjnego, 1930. Tom 1 i 2. S. 206-215.
36. *Madagaskar a Polska* // *Kurier Poranny*. 1937. Nr. 204. 7 lipca. S. 4.
37. *Nadolska-Styczyńska A.* Ludy zamorskich lądów. Kultury pozaeuropejskie a działalność popularyzatorska Ligi Morskiej i Kolonialnej. Wrocław: Polskie towarzystwo ludoznawcze, 2005. 235 s.
38. *Osadnictwo żydów w koloniach francuskich* // *Warszawski Dziennik Narodowy*. 1937. Nr. 17 B. 17 stycznia. S. 2.
39. *Pobóg-Malinowski W.* Najnowsza historia polityczna polski 1914-1939. Komorów: Wydawnictwo «ANTYK» Marcin Dybowski, 2000. T. 2. 900 s.
40. *Problem żydowski w świetle ekscesów antyżydowskich* // *Nasz Przegląd*. 1936. Nr. 52. 20 lutego. S. 8.
41. *Rektor Uniwersytetu J.P. prof. Dr. Antoniewicz w ostrych słowach potępia zajścia antyżydowskie* // *Nasz Przegląd*. 1937. Nr. 26. 26 stycznia. S. 6.
42. *Snyder L.* *Encyclopedia of the Third Reich*. Hertfordshire: Wordsworth, 1998. 410 s.
43. *Tartakower A.* Stan liczebny i rozwój naturalny ludności żydowskiej w Polsce // *Żydzi w Polsce odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*. Warszawa, 1933. T. 2. 617 s.
44. *Ziemiński J.* *Problem emigracji żydowskiej*. Warszawa, 1937. 74 s.
45. *Zychowicz P.* *Żydowscy komandosi z II RP* // *Historia Do Rzeczy*. 2015. Nr. 33. 11 listopada. S. 57.
46. *Ekspedycji na Madagaskar* // *Nasz Przegląd*. 1937. Nr. 17. 4 czerwca. S. 3.
47. *Емельянов А., Мильцев П.* *Забытая история великого острова*. Москва: Наука, 1990. 141 с
48. *Качараба С.* *Еміграція євреїв із Західної України в Палестину у 1919-1939 роках* // *Модерна Україна*. Київ – Львів, 2002. Число 7. С. 119-140.

Petrychak Ivan

«Tomorrow on to Madagascar!»: Polish Colonial Plans in the Indian Ocean

The paper is devoted to the analysis of the Polish-French negotiations around the problem of settling the island of Madagascar by «Jewish element». Attention is focused on several issues: the problem of Jewish emigration from the Polish lands, the place of Madagascar in the colonial plans of the Polish government and the reaction of Polish society on the possibility of creating colonies on the African island. In the context of the fact that Madagascar was a French colony, the process of negotiations between the French and Polish governments, based on archival records of the Polish Ministry of Foreign Affairs, takes a sizeable place in the paper.

At this stage of the development of Ukrainian science, the Polish-French talks on the colonization of Madagascar have not been studied at all. Therefore, the main goal of the research is to describe the process of negotiations between France and Poland on the possible resettlement of Polish citizens of Jewish origin to Madagascar, a description of practical attempts to found Polish settlements on the island, to retrace the reaction of Polish society on this problem.

Among the Polish researchers it is necessary to mention Zbigniew Bujkiewicz and Mykhailo Yarnetsky, who devoted their research works to the projects of Polish colonization of Madagascar. Marek Arpad Kowalski, gave a fragmentary overview of the issue, generally describing Polish-French negotiations. As for Ukrainian researchers, the work of Stepan Kacharaba, devoted to the emigration of Jews from Eastern Halychyna (Galicia) is worth analyzing. Though the problem of Madagascar Project is not paid attention in this research, the work is important because it provides the general statistics of Jewish population of Poland.

The important place among the sources on this issue take the memoirs of Arkady Fedler and Mecislav Lepetskyi, who were on the island with special missions. Also, an informative source is the printed media of various political directions («Gazeta Polska», «Rankovyy kuryer», «Varshavskyy narodnyy dennik»), Jewish newspapers («Nash ohlyad» and «Khvilya») and the press of the Maritime and Colonial League («More», «Morski ta kolonialni spravy», «More ta Koloniyi»).

Keywords: Polish Ministry of Foreign Affairs, Jewish emigration, Madagascar, Polish-French talks, Maritime and Colonial League (MCL) (Polish: Liga Morska i Kolonialna), Polish press